

AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search

<http://ageconsearch.umn.edu>

aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

Др Христивоје Пејчић

Универзитет у Приштини, Пољопривредни факултет, Лешак

Мр Наташа Ристановић

Хипотекарна банка

УДРУЖЕЊА И ПОВРАТАК НА ИМАЊА

Апстракт

Овај рад истражује способност српске невладине организације у решавању животних проблема“ интерно расељених лица и избеглица“ који привремено бораве на територији Србије. У извесној мери, учешће других лица у активностима ове организације је објашњено у раду. На основу добијених информација, извршена је анализа овог ангажмана. Дати су предлози који су урађена у вези са овим активностима. Овом приликом су узете у обзир претходне активности на одржавању територијалног смеиштаја становништва.

Кључне речи: Србија, удружења, фарме

ЈЕЛ Класификација: Q 10, Q 12, Q 13.

ASSOCIATIONS AND RETURN TO THE FARMS

Abstract

This paper explores the involvement of a Serbian non-government organization in solving the existential problems of „internally displaced persons and refugees“ that are temporarily residing in Serbian territory. To some extent, the participation of other entities in the activities of this organization has been explained. Based on the obtained information, an analysis of this engagement has been made. Suggestions were made regarding such activities, taking into account maintenance of the previous territorial placement of the population.

Key words: associations, Serbia, farms

Увод

Ратна дејства на подручју Југославије у последњој деценији 20. века су довела до спонтане сеобе становништва, нарочито ка делу територије Србије где је било веће сигурности за људске животе. Након тога су се државни органи Србије ангажовали на привремено и трајно решавање положаја расељеног становништва. Али ангажовале су се и „невладине организације“. Трајно решавање статуса пресељених лица због невоља услед насиља у ратним и поратним приликама је важно питање политике дугорочног размештаја становништва, укључујући и пољопривредног. Шта то желе да учине поједине невладине организације? Ако је рад удружења јаван, анализа њиховог рада је легитимна, друштвено оправдана. У оквиру прокламоване истраживачке слободе, у овом раду учиниће се напор да се бар донекле осветли рад једне такве домаће организације.

Удружење са великим циљем и помагачи

Један од субјеката који раде на решавању питања статуса прогнаних Србијанаца из Аутономне покрајине Косово и Метохије јесте Хуманитарна организација „Дивац“ (ХОД). Њу је 2007. године основала Снежана Дивац и она је њен председник. Према саопштењу те организације такође је њен оснивач и Владе Дивац. Значи, по свему судећи, значајну улогу у њој има њен супруг, овај познати србијански кошаркаш. Касније је познат и „Фонд Ана и Владе Дивац – ХОД“. Директор тог фонда је Ана Koeshall. Питање личности директора је значајно са становишта српског утицаја на политику Фонда. Тај утицај је легитиман будући да су Срби претежне жртве и изгнаници.¹ Под чијим кључним утицајем је био рад Фонда моћи ћемо бар донекле да просуђујемо касније када будемо видели ко се све уплитао и помагао односно усмеравао рад ове организације. У даљем тексту за ову организацију биће коришћен, у складу са законом, прикладнији назив – удружење „Дивац“.

Циљ удружења „Дивац“ је „да се обезбеде финансијски, материјални и други ресурси за задовољење физичких, психичких, социјалних и других потреба избеглих, интерно расељених и незбринутих лица“. Пажња овог удружења је била усмерена на лица која су прогнана из југозападне Србије и српских земаља у којима је вођен рат деведесетих година 20. века Српски народ је изгнан различитим истребљивачким методама, од психолошког притиска до насртајима на живот.² Зато је за њих прикладнија реч „изгнаници“ уместо речи „избеглице“ и „расељена лица“ којима се неправедно запостављају узроци њихових невоља. У ствари, стриктно гледано, у Србији избеглице и не постоје јер је у питању унутрашња сеоба држављана у оквиру државе чије држављанство они поседују или су га поседовали у тренутку пресељења под притиском насиља.

Након оснивања поменутог дружења, Владе Дивац је још 2007. године изразио жељу да допринесе збрињавању прогнаног народа чиме би се затворили сви смештајни објекти за изгнанике („избеглички кампови“, „колективни центри“). У овом случају реч је о помагању да се изгнаници не врате на своја имања или другде где постоје услови у Аутономној покрајини Косово и Метохија односно у српским земљама из којих су они изгнани него да се трајно населе у другим крајевима Србије.

Да би се оствариле намере удружења „Дивац“ у оваквом помагању изгнаницима, осмишљен је пројекат „Можеш и ти“. Овим пројектом је планирано да изгнаничка породица добије неповратну помоћ од 7.000 евра за куповину сеоске куће и 1.000 евра за њену поправку и доградњу. Породице укључене у тај програм могле су да додају 3.500 евра на поменути износ. Изгнаници постају власници али без права да продају тако стечене куће у наредних пет година а било је и најаве да опште „неће моћи да их продају и отуђују“.

Удружење „Дивац“ се ангажовало и на остваривању пројекта „Подршка изласка избеглих и интерно расељених лица смештених у колективним центрима путем обезбеђивања помоћи за достојанствена стамбена решења“ у сарадњи са Министарством рада и социјалне политике владе Србије и службом Организације уједињених народа за избеглице („Високим комесаријатом УН за избеглице – УНHCR-ом“). Овај пројекат је финансиран и од стране овог министарства и обухватио куповину и адаптацију преко 50 сеоских домаћинства за изгнана лица која бораве у „колективним центрима“.

¹ Видојевић, З, Куда води глобализација, Институт друштвених наука, Београд, 2005, с. 202–203.

² Анђелковић, З, Дани терора, Центар за мир и толеранцију и АС медија, Београд, 2000, с. 19–263.

Посебан пројекат је, на пример, оствариван у сарадањи са општином Инђија, која је Удружењу „Дивац“ обезбедила „донацију од 100.000 евра за куповину и адаптацију сеоских кућа за избеглице и расељене особе на територији те општине». Овде је занимљиво како је општина Инђија обезбедила страну валуту будући да су њени буџетски приходи динарски, па би онда било упитно чија су то средства, а тиме и чији се утицај остварује у овом случају.

Половином јануара 2009. године започет је рад на пројекту „RAISE“ који је имао за циљ пуну друштвену и економску интеграцију лица чије је стамбено питање решено кроз акцију „Можеш и ти“, чиме би била заокружена идеја читавог пројекта збрињавања изгнаника.

Изгнаницима је обећано да ће моћи сами да бирају куће и да ће им у одабраним сеоским домаћинствима бити омогућено пољопривредно привређивање, уз нормалне услове за живот. Најављивано је да би Удружење „Дивац“ обезбедило милион и по евра за куповину напуштених сеоских имања за „сиромашне и интерно расељене са Косова“. Априла 2010. године је од стране Удружења најављено „лобирање“ према влади Србије а упућен је и позив исељеницима да помогну намеру збрињавања изгнаника.

У тражењу и налажењу наследника власника напуштених сеоских кућа и имања су осим Удружења „Дивац“ учествовале и неке општинске власти. У томе се ангажовала на пример општина Краљево. Из ове општине се јавило преко 300 понуђача за продају сеоских кућа и имања, а с друге стране за добијање имања пријавило се више од 200 изгнаничких породица.

Удружење „Дивац“ је обавештавало изгнанике у објектима где су они били смештени о условима за добијање новца за куповину имања. Када су заинтересовани конкурисали и новац им се одобрио, тада су могли да трагају и врше избор куће са имањем. Затим су стручњаци Удружења помагали да се намера куповине непокретности оствари у целини.

Неоспорно је да је сама породица Дивац уложила сопствена средства. Својим учешћем у материјалном помоћи и на други начин, намеру удружења „Дивац“ у виду пројекта „Можеш и Ти“ помагале су бројне установе, привредне и друге организације, као и бројни појединци односно јавне личности, и то:

- Влада Републике Србије којој се руководилац Службе „Организације уједињених народа“ за избеглице, Lennart Kotsalainen, захвалио на помоћи;
- министарства Владе Србије и то: Министарство рада и социјалне политике, Министарство омладине и спорта и Министарство финансија;
- Управа за изгнанике Републике Србије („Комесаријат за избеглице“);
- Фонд за избеглице Војводине;
- «народне канцеларије» Председника Републике Србије које су „прикупљале податке о напуштеним сеоским имањима и претендентима за њихов откуп“;
- стране установе и „невладине организације“: служба Уједињених народа за избеглице, немачке, шведске, данске и друге невладине организације, као што су, Фондација Unidea, Друштво Медитерана, италијанска INTERSOS и друге;
- организације из области „индустрије свести“: Телевизија Србије, Direct Media Драгана Ђиласа, часопис «Наша радња» и друге;
- општине: Кикинда (ослобађањем од пореза), Инђија, Краљево, град Нови Сад, односно њихови председници;
- предузећа и банке: Телеком Србија, Теленор Србија, АИК Банка а.д.

Ниш, Апатинска пивара, Галеника, Ластва, Озринг – Звечан, Универзал Холдинг, Фриком а.д, Винарија Чока, Гранд Пром, Машинац, Вода Врњци. Гранд кафа, Делта Холдинг, Беохемија, Делта Спорт, Трудбеник а.д, ЈАТ Airways, Invej Delta Holding, Jaffa, Strategic Point, Božen Cosmetics, Cesmecon, Coloseum –Краљево, Association Mediterranee, East Point Holdings, Eurobank EFG Штедионица, Fashion Company, Gemax, Marbo Product, Messer, Misid, МК Group, MPC Holding, Nelt, New Moment, Serbiancafe, Sportsadd, Sterling, Toyota Србија, Unicredit Bank Србија, Marfin банка, Univerzal Holding, Verano Motors, VIP Mobile, Fashion Company и друге;

- приватне високошколске установе: Мегатренд универзитет;
- спортисти: Владимир Радмановић, Жарко Паспаљ, Крис Вебер, Скот Полард, Предраг Даниловић, Саша Ђорђевић, Сава Милошевић, Дејан Бодирога, Зоран Савић, Пеђа Стојаковић, Чак Питерсон и други;
- корисници услуга телефонских предузећа Телеком и Теленор односно купци поштанских марака³;
- утицајне јавне личности, политичари и државни званичници су дали, пре свега, моралну подршку и то: престолонаследник Карађорђевића и принцеза Катарина, Војислав Коштуница, Борис Тадић, Драган Ђилас, Расим Љајић, калифорнијски посланик Стајнберг и други.

У пројекат „Можеш и ти» укључило се око 50.000 људи – процењено је у удружењу „Дивац“ 21. јануара 2010. Пропагандну подршку Удружењу пружила је Телевизија Србије на првом каналу, у бољем временском распореду, док с друге стране није било такве подршке угледницима који би износили идеје за остварење праведног и одрживог повратка изгнаника у југозападну Србију.

Пропагандно деловање на телевизији, које у суштини имало за крајњи циљ решавање стамбеног смештаја изгнаника њиховим невраћањем у своје домове и крајеве, настављено је и у 2012. години. Порука „затворимо колективне центре“ звучи племенито. Међутим, иза ње је стварност подстицања трајног пресељавања дела становништва и промена етничке структуре у крајевима из којих је оно прогнано.

Средства и резултати

На основу електронских извора података добија се такође изванредан увид у обезбеђена средства за намеравани подухват Удружења „Дивац“. Ограничене су могућности да се дође до апсолутно прецизних сумарних података али и цифре које следе помажу стварању бар извесне представе о појави о којој је реч.

Држављани Србије, њих око 100.000, помогли су пројекат „Можеш и Ти“ слањем СМС порука на 0626312 и 0636312 и 0646412 и 0656412. До 03. 10. 2007. преко мрежа Телеком и Теленор је послато око 100.000 СМС порука. Укупан приход од СМС порука износио је око 10 милиона динара.⁴

Продајом поштанских маркица у оквиру акције „Можеш и Ти“ крајем 2007. године прикупљено је 8.650.300 динара.

Удружење „Дивац“, у сарадњи са Управом за изгнанике Републике Србије

³ Од 24. до 29. децембра 2007. одштампана је доплатна поштанска марка са слоганом на хрватској латиници – "Можеш и Ти" у тиражу 1 000.000.

⁴ <http://divac.org.rs/ser/vesti/sakupljeno-100-miliona-dinara-od-sms-poruka>.

и службом „Организације уједињених народа“ за избеглице, у оквиру подухвата „Можеш и Ти“ до 19. 08. 2008. је обезбедило 1.047.127,00 евра.

Учешће средстава Министарства рада и социјалне политике у 2008. години је износило 40 милиона динара. У појединим електронским изворима овај износ се приказује као заједничка средства овог министарства и Министарства финансија.

За остваривање пројекта „RAISE“ фондација Uni credit групе Unidea одобрила је удружењу „Дивац“, средства у износу од 390.000 евра.

Владимир Радмановић, који је уплатио 100.000 долара на рачун Удружења „Дивац“, највећи је појединачни помагач у остваривању подухвата” Можеш и Ти“.

Изгнане породице су показале интересовање претежно за приградска села, што је изненадило појединце из удружења „Дивац“ које је у 2009. години стамбено обезбедило 102 породице. Куће са имањима изгнаничке породице из југозападне Србије су добиле на подручју општина Краљево, Алексинац, Прокупље, Инђија, Смедерево, Кладово и у другим општинама.

Неке породице којима су обезбеђене куће добиле су око 2.000 евра помоћи да започну самостално приређивање. Овим истраживањем и поред учињених напора није могло да се дође до података који би потврдили да је удружење „Дивац“ обезбедило куће и имања у АП Косово и Метохија за изгнанике из тог дела Србије. Ово удружење је збринуло и део изгнаника из других српских земаља.

Удружење „Дивац“ је октобра 2012. године прегледно саопштило резултате свог ангажовања на пројекту „Можеш и Ти“ по подпројектима са изворним називима како следи:⁵

- 1) „Пројекат откупа и реновирања сеоских кућа и имања“ у оквиру кога је 129 породица из „колективних центара“ усељено у сеоска домаћинства;
- 2) „Пројекат доделе грађевинског материјала“ за завршетак започетих стамбених објеката“ којим је 60 породица изгнаника усељено у завршене стамбене објекте;
- 3) „Пројекат социјално становање у заштићеним условима“ – изграђени станови за 13 породица у Пријепољу и започета изградња 40 станова у Београду;
- 4) „Изградња монтажних кућа“ – изграђене монтажне куће у општини Сврљиг у циљу затварања два „колективна центра“ („5 успешно реализованих“) и
- 5) „Пољопривредна и рурална интеграција у подржавајућој околини“ – подпројекат обухвата економску и друштвену интеграцију изгнаника чије су породице кроз пројекат „Можеш и ти“ стамбено збринуте куповином сеоских кућа. Овим је омогућено да 108 породица изгнаника започну самостално привређивање а 28 породица је укључено у „програме професионалне обуке“ са истим циљем. Ово је подухват италијанске банке, ако не и италијанске политике размештаја становништва Србије. Сумарни резултат је чињеница да је ово удружење заједно са помагачима допринело да се део изгнаника не врати у југозападну Србију и српске земље тако да се тиме смањи број Срба и мањинаца који су тамо живели пре изгона у последњој деценији 20. века и 2004. године.

С пројектом Удружења „Дивац“ се допуњавао и један други пројекат који се остваривао на Косову. Према Миловану Дрецуњу „сепаратисти су током 2006. године плански откупљивали српску земљу и имања у Чаглавици, Лапљем селу и

⁵ <http://www.fondacijadivac.org/Mozes-i-ti!/170/Podprojekti.shtml#>

Грачаници... У Чаглавици је само за три месеца откупљено око 30 процената српске земље, као и у Грачаници... У извештају шведског КФОР-а наводи се да шиптарски екстремисти планирају да на српској земљи у Чаглавици, између осталог, изграде насеље, које би било намењено 'елити' са југа централне Србије, посебно из Великог Трновца, који би се ту доселили ако би дошло до евентуалне поделе Космета и размене територије.⁶

У односу на удружење „Дивац“ постоје и примери другачијег деловања појединих удружења грађана. Тако је Удружење грађана за повраћај имовине „Српска лига“ крајем маја 2007. године указивало на проблеме повраћаја отете имовине у југозападној Србији. Оно је упозорило да предлог закона о денационализацији упућује Србе „да своја права траже код прелазних шиптарских органа, а у укупну имовину Србије се не урачунава имовина која се налази у Покрајини“. Према овом удружењу, укупна отета имовина је већа од територије Црне Горе. Оно је упозоравало да „УМНИК администрација противправно приватизује отету имовину“. Ово удружење је тврдило да је током Другог светског рата отимана земља простом отимачином, а после тог рата кроз 42 основа за одузимање земљишта, забраном повратака и денационализацијом. Према овом удружењу, преко 30.000 Срба потражује отету имовину. (Јединство, Приштина – Косовска Митровица, 19.11.2007, с. 14).

Поједине „невладине организације“ делују преко „психолошких радионица“. У Селови (Топлички округ) је, поред осталог, смештен део изгнаника из АП Косово и Метохија. Ту у „колективном центру“ су смештене најугроженије породице. Једна од таквих организација је организовала две „радионице“, усмерене на децу и омладину. Овде млади нису подстицали да воле свој крај него да се привикну на нову средину и да лакше забораве свој завичај, да не теже повратку.

Нека пак удружења грађана по иностраним покровитељством су отворено показала своје ставове о територијалном јединству Србије. Од представника „Хелсиншког одбора за људска права“ јавно је изношен став да је „логични епилог за Косово независност“. Пропагандно ниподаштавање историјских чињеница поред осталог је гласило: „Србија је 1912. ратом освојила Косово и ратом га је изгубила“.

Важно је да се узме у обзир и шињеница да су владе Италије и Србије потписале споразум – „Оквир сарадње на програму становања и трајне интеграције избеглица у Србији“. Радило се о изградњи станова у Нишу, Крагујевцу, Ваљево, Чачку, Краљеву и Панчеву (Балкан, Београд, 14.09.2006, с. 11). Што значи да је овде у питању сарадња у смислу да изврстан број Срба трајно напусти Косово и Метохију.

С друге стране, уочљиво је спољно подстицање исељавања Срба. Нарочито је норвешка влада успешно подстицала исељавање Срба из АП Косово и Метохија. На том плану смањивања Срба у Покрајини резултати су остварени њиховим исељавањем, поред осталог, из Косовске Витине, Пасјана, Велике Хоче, Цернице и Ораховца. На то је јавно указивала и Заједница српских општина.⁷

Осврт

Удружење „Дивац“ је предузело подухват солидарности са изгнаним становништвом из југозападне Србије и српских земаља. Оно је истовремено само себи дали право утврђивања и спровођења јавне политике размештаја становништва у Србији, што је иначе надлежност њених државних органа. Тиме се практично

⁶ Дреџун, М, Рат за Косово, Београд, 2007, ауторско издање, с. 383–384.

⁷ Пејчић, Х, Косово и Метохија: смањивање српског народа, "Свен", Ниш, 2009, с. 269, 271.

даје допринос смањивању српског становништва на територијама одакле је оно изгнано. Такво поступање, што се тиче Срба и других Србијанаца из АП Косово и Метохија, у супротности је са Резолуцијом број 1.244 (1999) Савета безбедности на основу које главна одговорност страног „дивилног присуства“ укључује „осигурање безбедног и неометаног повратка избеглица и расељених лица у њихове домове на Косову“.⁸

Државни органи и својевремени званичници Србије су дали подршку удружењу „Дивац“ у доумљењу изгнанника односно њиховом невраћању у своје крајеве, што, поред осталог, значи допринос смањивању српског народа на Косову и Метохији, као и у западним српским земљама. Домаћа подршка је такође уследила и од стране привредних и непривредних организација, као и физичких лица. Истовремено подршку удружењу „Дивац“ су пружиле стране фондације и стране „невладине организације“, политичари и друга физичка лица из западњачких али не из словенскоправославних држава. И служба Организације уједињених народа за избеглице је утицала на размештај становништва у Србији у којој, као делу Југославије, није било избеглица из других држава.

Јавно доступни подаци поменутог удружења о раду на планираним и извршеним пословима се односе на материјална средства и број објеката а не и на просторни размештај удомљавања изгнанника. Овим истраживањем није могло да се дође до података да је Удружење „Дивац“ удомило изгнаннике на подручју југозападне Србије одакле су они изгнани.

Овде није посебно истраживано да ли је Удружење „Дивац“ било самостално у свом раду. Међутим, могло би да се претпостави да је било под западњачким утицајем и контролом у мери којом је оно располагало новцем са „Запада“. Колико је дакле Удружење са помагачима допринело да се део изгнанника настани на делу Србије ван Косова и Метохије толико је помогло да се они не врате у АП Косово и Метохија и тиме смањи број Срба и других Србијанаца који су тамо живели пре изгона 1999. и 2004. године. Таква помоћ може да подстиче даље исељавање преосталог потискиваног српског народа из Покрајине, будући да олакшано може се да добије кућа и имање у другим крајевима Србије.

Деловање удружења „Дивац“ је деловало мимо одређења субјеката јавне политике према размештају становништва као њихове понуде бирачима. Мада су и невладине организације „субјекти политичког процеса па тиме и креатори глобалних друштвених циљева“⁹ ипак таква пракса је могућа само у мери коју дозволи законодавна власт. Оне не могу себи да „самоделегирају“ (Д. Томић) овлашћења у јавним пословима, па ни у области просторног размештаја становништва.

Научна јавност и научна политика није посебно усмерена на сагледавање последица оваквог деловања „невладиних организација“. Није познато да је размештај становништва посебан изазов научном трагању за дугорочниом одговорима у циљу стабилности Србије, а самим тим и овог дела Европе. Идеологија „европског пута Србије“ има примат у односу на ово питање.¹⁰ Субјекти јавне политике у Србији спроводе неке мере економске политике по узору на праксу

⁸ Јовановић, Ж, Косовско огледало, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2006, с. 281.

⁹ Шуваковић, У, Политичке партије и глобални друштвени циљеви, Трећи миленијум, Београд, 2004, с. 112.

¹⁰ Bogdanov Natalija, "Challenges for the Serbian agriculture & food sector in the EU accession process" u Agriculture in Western Balkans and EU integration, Slovene Association of Agricultural Economists, Ljubljana, 2008.

„Европске уније“. Тако би могли да спроводе и мере у области квалитета живота у пољопривредним крајевима, које се подручју тог савеза, поред осталог, односе на „обнову и развој сеоске архитектуре и очувања руралног наслеђа“. ¹¹ Али помагање невраћању на своја имања, док пропадају полуразрушене куће, супротно је узорној пракси поменутог савеза која се иначе у одређеној мери опонаша.

Закључак

Породица Дивац за народно и државно добро, као и због славе свог имена, треба да престане да ради на одвраћању изгнаника да се врате у своје крајеве и на своја имања – подстицањем трајног настањивања у крајевима Србије ван АП Косово и Метохија. Зато је целисходно да се подстиче продаја добивених кућа и имања искључиво у циљу повратка изгнаника у своје крајеве, као и стварање услова за њихово привређивање након повратка. Значи, они који желе да помогну изгнаницима треба да се приклоне одговорности цивилног присуства из Резолуције Савета безбедности број 1244 за повратак расељених изгнаника уместо да одмажу њиховом повратку. Слоган под којом ради удружење „Дивац“ – „Можеш и Ти“ у пракси значи „Можеш и ти да се не вратиш у свој крај“. Корисније је да се овај слоган промени у оквиру једне опште акције тако да гласи „Можеш и ти у свој крај“, што значи да се у овом смислу претходно рedefинише циљ у просторном размештају становништва.

Уколико би се удружења грађана желе да помогну враћању изгнаника у АП Косово и Метохија односно у српске земље ван Србије, целисходно је да, поред осталог, охрабрују добре међукомшијске и међунационалне односе. Такви складни односи су део „европских вредности“, па би удружења која имају декларативно добротинске мотиве, могле подстичу и шире те вредности. Државни органи Србије не остварују успешну дугорочну политику ако следе деловање страних „невладиних организација“ у политици просторног размештаја становништва и дозвољавају њихово уплитање у надлежност Владе.

Литература

1. Анђелковић, З, Дани терора, Центар за мир и толеранцију и АС медиа, Београд, 2000.
2. Bogdanov Natalija, „Challenges for the Serbian agriculture & food sector in the EU accession process“ u Agriculture in Western Balkans and EU integration, Slovene Association of Agricultural Economists, Ljubljana, 2008.
3. Видојевић, З, Куда води глобализација, Институт друштвених наука, Београд, 2005.
4. Дрецун, М, Рат за Косово, ауторско издање, Београд, 2007,
5. Јовановић, Ж, Косовско огледало, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2006.
6. Митровић, Ј, Нови светски поредак, СКЦ, Ниш, 2000.
7. Пејчић, Х., Косово – зашто нема повратка на имања, Народна библиотека, „Свети Сава“, Лепосавић, 2007.

¹¹ Поповић Весна и Д, Цвијановић, "Подршка руралном развоју у проширеној Европској унији", Економика, 2005, број 4, с. 17.

8. Пејчић, Х, Косово и Метохија: смањивање српског народа, „Свен“, Ниш, 2009.
9. Поповић Весна и Д, Цвијановић, „Подршка руралном развоју у проширеној Европској унији“, Економика, 2005, број 4, с. 9–20.
10. Томић, Д, Косовска криза и нови светски поредак, Нови дани, Београд, 2000.
11. Шуваковић, У, Политичке партије и глобални друштвени циљеви, Трећи миленијум, Београд, 2004.
12. <http://www.divac.com/ser/index.html> /20. 02.2010
13. <http://divac.org.rs/ser/> /28.02.2010
14. <http://divac.org.rs/ser/vesti/nastavak-uspesne-saradnje-2/28/01/2009>
15. http://divac.org.rs/ser/vesti/divac-lepse-nego-u-snu/12_04_2009Vlade
16. <http://www.standardmagazin.com/tema.php?ID=1536>